

TÜRK DEVRİMİNE KARŞI İDEOLOJİK BİR MUHALEFET GİRİŞİMİ : "TARİKAT-I SALÂHIYYE CEMİYETİ" VE EYLEMLERİ

Tarik Zafer TUNAYA*

"Tarikat-ı Salâhiyye" ya da "Tarik-i Salâh" hareketi, Türk Devrimi'nin karşılaşmış olduğu ilginç, ilginç olduğu kadar sert ve tehlikeli bir karşı devrim niteliğinde gelişmiştir¹.

Şimdiye kadar üzerinde hemen hiç durulmamış olan bu hareketin incelenmesi yakın tarihimize aydınlık getireceği kadar, Türk Devrimi'nin karşılaştığı muhalefet türlerinden birini daha ortaya çıkaracaktır. Böylece Atatürk ve ekibinin savaştıkları çevreler daha da belli olacaktır.

"Tarikat-ı Salâhiyye Cemiyeti" 1920 Eylül'ünde kurulmuş gizli ve ihtilalci bir dernektir. Ankara'ya karşı, İstanbulcu (Padişahçı ve Halifeci) bir örgütün adıdır. İttihat ve Terakki düşmanıdır. Üyelerinin hemen tümü Hürriyet ve İtilafçı ve onun çizgisinde kurulmuş derneklerin üyeleri olmuşlardır. 1922 de çalışmaları durmuştur. 1925 yılında Türk Devrimi'nin karşısına çıkmış ve Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce varlığına son verilmiştir.

(*) İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Anayasa Hukuku emekli Profesörü.

1) Bu tebliğin konusu "Türkiye'de Siyasal Partiler" kitabımızın 1. baskısında (1952) ele alınmıştı (s. 468 - 469). 1983 yılına yetiştirmeyi plânladığımız 2. baskıda daha derinleştirilmiş olarak yer alacaktır. Biz burada bir özet vermek istedik.

I

MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

Kuruluş ve Kaynaklar

Tarikat-ı Salâhiyye Cemiyeti, 1919 Kasım'ında kurulmuş olan "İlây-ı Vatan Cemiyeti"nin bir çeşit yeraltı örgütü olarak görülür. İlây-ı Vatan açık ve yasal bir kuruluştur. Her ne kadar başkanı "Mekke-i Mükerreme esbak emiri Şerif Abdülmuttalip hafidi" Yahya Adnan Paşa olarak görünürse de, "cemiyet" fiilen Kiraz Hamdi Paşa'nın elindeydi². Tarikat-ı Selâhiye de bu kişi tarafından kurulmuştur.

Kiraz Hamdi Paşa çok şüpheli bir kişi olduğu için kuruluşu hayli gürültü koparmış olan bu cemiyetin ortaya çıkış nedenlerini yalnızca Mütâreke döneminin (1918-1922) koşulları içinde aramak bizi yeterli sonuçlara götürmez. Önce, Cemiyet'in bu dönemdeki çalışmaları yoğun değildir. Sonra da belirtildiği gibi, Cumhuriyet rejimi içinde —1925 yılının ortalarında— çeşitli eylemleri olmuştur.

Kiraz Hamdi Paşa'nın bir "oyunu" sayılan Cemiyet'e ilişkin bilgilerimiz çok azdır. Mütareke yazarları ve basını bu konuda zengin bir kaynak oluşturmamaktadırlar. Asıl kaynaklar, Ankara İstiklâl Mahkemesi belgeleri olacaktır. Çünkü, İstiklâl Mahkemeleri'nin yargılama sistemine uygun olarak, "maznunlara" Meşrutiyet ve Mütareke yıllarını içeren sorular sorulmuş olması gerekir. Bu ifadelerde sadece 1920 sonrasının değil, fakat Cemiyetin kuruluşuna ve tüm çalışmalarına ilişkin bilgiler bulunabilecektir. Ne var ki bu dosyalar henüz yayınlanmış değildir. Bu bakımdan gazetelerde çıkan bölümlerden yararlanmak zorundayız. Bunlara Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

- 2) Zamanın bir asker yazarı Tarık Mümtaz Göztepe'ye göre "...Bir idare ve harp adamından ziyade alabildiğine zevk ve sefa düşkünün bir zat olan ve simasının yakışıklılığından kinaya olarak mektepdenberi Kiraz Hamdi diye meşhur Hamdi Paşa'ya gelince..." (Sultan Vahidettin Mütareke Gayyasında, İstanbul 1969, s. 213) - Vahidettin "mütekait erkânı harp mirilvası (Tuğgeneralin eski adı) Hamdi Paşa'yı, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın yerine Eskişehir'deki 20. kolordu komutanlığına getirmiştir (Aynı eser, s. 212) ve kendisine yaver tayin etmişti (Aynı eser, s. 369).

arşivindeki, İstanbul'dan gizli ajanlar tarafından gönderilmiş olan belgeler de eklenmelidir.

Örgütlenme Sorunları ve Yapısal Özellikler

Kiraz Hamdi Paşa amacını ve girişimini şöyle açıklamıştır: İslâm dünyasının kuruluşuna çalışacak ve "siyasal islâm farmasonluğu" niteliğinde bir örgüt kurmak³. Bu yoldan İttihad ve Terakki'nin masonlukla bütünleştirilen gizliliği, özel törenli ve yeminli kapalılığı ve esrarı taklit edilmek istenmiştir. Yeni bir yeraltı örgütünün temeli de böylece atılmıştır.

Tarikat-ı Salâhiyye'nin 1920'deki kurucuları Hürriyet ve İtilaf'cı ve İlây-ı Vatancı'dırlar. Genellikle İlmiye-asker karışımındadırlar. Arap Asım (emekli subay), Kemal (Yeniköy eski Belediye Müdürü), Ahmet Rasim Avni Hoca gibi. 1925'teki üyelere ayrıca değinilecektir.

Sosyal nitelikleri ne olursa olsun, Tarikat-ı Salâhiyye'cilerin oy-birliği halinde anlaştıkları —belki de tek— nitelikleri İttihatçı ve giderek Müdafaa-i Hukukçu düşmanlığıdır.

Belirttiğimiz gibi Cemiyet'in önemli yapısal özelliği gizli ve kapalı olmasındadır. Cemiyet'e giriş özel koşullara ve yemin törenlerine bağlanmıştır. Ve sınırlıdır. Uygulama Kiraz Hamdi Paşa'nın elindedir. O, istediği kişilerin adlarını, haberleri olmadan, bir deftere yazmıştır. Bu kişiler yargılanmalarında bu nokta üzerinde ısrarla durmuşlardır. Yazarlar da aym kanıda olmuşlardır⁴.

Cemiyet'in yapısı tarikatçı diyebileceğimiz bir sisteme uydurulmuştur. Cemiyet "Nizamname"sine göre üyeler üç "sınıf"a (kategoriyeye) ayrılmıştır: 1 — *Salâh- Hal sınıfı* (Hâdim, Mürit, Sai'lerden oluşur); 2 — *Salâh-ı Nefs sınıfı* (Kâşif, Vâkaf, Ârif'lerden oluşur); 3 — *Salâh-i Tam sınıfı* (Muallim, Muhakkik, Mürşit'lerden oluşur).

Kategorilerin kapsadığı hiyerarşi basamaklarının (derecelerin) kendilerine özgü ödevleri vardır. En yüksek derece, İslâm halifesine (yani Vahidettin'e) aittir.

3) Tarihçi Ahmet Refik Bey, yargılanması sırasındaki ifadelerinde bu durumu özellikle belirtmiştir. (Cumhuriyet, 13 Temmuz 1925 s. 3).

4) Hüküm metninden (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1925); Tarık Mümtaz, Göztepe, Aynı Eser, s. 369-370.

Cemiyet'in çalışma ve eylemleri de yerel bir hiyerarşiye göre düzenlenmiştir. Bunlar alttan doruğa doğru üç kademelidir. Zâviye, Dergâh, Âsitâne (İstanbul'un eski adlarından biri). Asitane'de üç kurul vardır: - — *Heyet-i İrşadiye* (Yol gösterici kurul), seçkin din adamlarını içerir. 2 — *Hey'et-i Faale'de* (Yönetici ve eylemci kurul) ünlü bilginler, tarihçiler ve doktorlar bulunacaktır. 3 — *Hey'et-i Murahhasa* da (Temsilciler kurulu) İslâm ülkeleri Dergâhlarınca atanmış ve seçilmiş kişileri içerir.

Asitane'nin altı ayda bir kongresi yapılır.

Cemiyet'e üye olma özel törenlerle gerçekleşir. Girenlere çeşitli sorular sorulur. Nitekim eski üyeler, yargılanmaları sırasında yemin olayını, gizli duruşmalarda anlatmışlardır⁵.

Yönetici kadrolarda, üçlü bir derecelenme vardır: Üçler, Yediler, Kuklar⁶.

Bu girift törenlerle Cemiyet'e 40 üye alındığı söylenmiştir.

İdeoloji ve Eylemler

Tarikat-ı Selâhiyye'nin amacı, kurtuluşuna çalıştığı İslam dünyası içinde Osmanlı devletini de kurtarmaktır. Bu amaca varılması ancak İttihatçılarla, Müdafaa-i Hukukçularla ve en sonunda Türkiye Cumhuriyeti ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya karşıt bir politika izlemekle gerçekleşir. Hilâfet ordusu düzenleneceği haberleri bu mak-satla yayınlanmıştır. Hattâ, Kiraz Hamdi Paşa'nın Dağıstan gürcülerinden bir tümen kurulması içinde General Halilof'a başvurduğu da ortaya çıkmıştır⁷.

- 5) Nef'i Efendi'nin gizli celse isteği kabul edilmiştir (Cumhuriyet 17 Temmuz 1975); Ali Sait Efendi, içki âlemleri yemin törenini anlatmıştır (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1925); Cumhuriyet gazetesinde bu konu ile ilgili bir karikatür ve yazı vardır (22 Temmuz 1925, s. 1-2).
- 6) Duruşmalar sırasında verilen olan ifadelerde bu kurulların üyeleri belirtilmiştir. Örneğin Üçler'de Kiraz Hamdi, İsa Ruhi ve Ahmet Refik olduğu söylenmiştir (Cumhuriyet, 20 Temmuz 1925).
- 7) Dağıstanlı General Halilof, ifadelerinde, Kiraz Hamdi Paşa'nın bu iş için kendisine 300.000 lira teklifini açıklamıştır (Cumhuriyet, 15 Temmuz 1925, s. 1).

Bu amaçla Vahidettin ve Şehzade Selim Efendi ile de ilişki kurulmuştur. Ayrıca Cemiyet, Çerkes Eteni ve kardeşinin yönetiminde, Yunanistan'ın koruyuculuğunda suikastçi bir ihtilâl cemiyeti ile eylembirliği plânlamıştır. "Anadolu İhtilâl Komitesi" adlı bu gizli dernek, Midilli adasında kurulmuş ve Anadolu'ya çıkarmalar düzenlemiştir. Kuşçubaşı Eşref Bey de bu cemiyete dahildir. Ve bu çıkarma sırasında ölmüştür⁸. Ankara İstiklâl Mahkemesi bu bağlantıyı saptamıştır⁹. Asıl üzerinde durulacak sorunlar, Cemiyet'in İstanbul'daki kışkırtıcı eylemlerini Anadolu'da yaymak, "Şark (Şeyh Sait) İsyanını" genişletmek, Kürt şeyhleriyle bağlantı kurmak, ve yabancı kuruluşlarla işbirliği yapılarak, Padişahın dönüşüne kamuoyunu alıştırmak gibi çalışmaları olmuştur. Bu maksatla, yabancı kurumlara sunulmak üzere bir harekât planı ve haritası hazırlanmıştır¹⁰.

Romanya'ya kaçanların Bükreşte bir otelde bir yandan suikast ve İhtilâl plânları hazırlarken bir yandan da bir "hilâfet kabinesi" kurdukları açıklanmıştır¹¹.

Cemiyet'in, Vahidettin'in özel doktoru Reşat Paşa'nın öldürülmesi olayında da parmağı olduğu, aynı mahkemece saptanmıştır¹².

İstanbul'un milli kuvvetlerce geri alınması üzerine asıl yöneticiler Bükreş'e kaçmışlardır. İstanbul'daki Tarik-i Salâhçılar onlarla Romanya vapurlarının personeli aracılığı ile haberleşmişlerdir.

İstanbul grubu için Mütareke sonrası bir çahşma ve eylem dönemi başlamıştır. Lokal olarak Beyazıt'ta Kemaliyeli İbrahim'in kahvesi seçilmiştir¹³.

8) Hüsamettin Ertürk - Samih Nafiz Tansu : İki Devrin Perde Arkası (İstanbul, 3. baskı, 1969, s. 199).

9) İddianame metninden (Cumhuriyet, 9 Ağustos 1925).

10) Hüküm metninden (Cumhuriyet, 15 Ağustos 1925).

11) Oteldeki hilâfet kongresi, eski Dâhiliye nâzırı Mehmet Ali Beyin başkanlığında toplanmıştır. Bu kabinede, Mehmet Ali (Sad-râzam), Kiraz Hamdi (Harbiye Nâzırı), Rıza Tefvik (Maarif Nâzırı), Hoca Mustafa Sabri (Şeyhül İslâm) olarak saptanmıştır (Cumhuriyet, 22 Haziran 1925).

12) İstiklâl Mahkemesi Reisi Ali Bey'in (Çetinkaya) demecinden (Cumhuriyet, 30 Ağustos 1925).

13) Reis Ali Bey'in demecinden (Cumhuriyet, 16 Temmuz 1925).

İstanbul grubu İslâm dünyası ile politik ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Önce, Köstence, Selânik, Atina, İskeçe, San Remo, İskenderiye, Halep, Bağdat ve Hindistan'a temsilciler gönderilmiş ve şubeler açılmıştır. Örneğin, Şerif Zeydî Hindistan'a gönderilmiştir¹⁴.

İslâm Dünyası için ilginç bir plân da düşünülmüştür ve Şerif Hüseyin'i tahtından uzaklaştırma olayına dayandırılmıştır. Böylece bir "İttihad-ı Arap" (Arap Birliği) oluşturulacak, Halifelikte güçlendirilecekti. Şerif Yahya Adnan Paşa başkanlığındaki Şürefa (Şeyhler) kongresinin bu amaçla toplandığı belirtilmiştir¹⁵.

II

CUMHURİYET REJİMİ İÇİNDEKİ GELİŞMELER : DİSTOL'ULAR VE EYLEMLERİ

Tarikat-ı Salâhiyye'cilerin Mütareke sonrası gizli çalışmaları, Şeyh Sait ayaklanmaları döneminde ortaya çıkmıştır. Bu sırada, Anadolu'da, Macar patentli "Distol" adlı, koyunlardaki kelebek hastalıkları için kullanılan ilâcı tanıtan gezgin satıcılar görülmüştür. İlk olarak, Osman Daver isimli bir satıcı, Konya, çevresinde, şüpheli görülerek yakalanmıştır.

Araştırma sonucu, Distol'ular üzerinde çıkan mektuplar, bunların gizli bir komite hesabına çalıştıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu komitenin Tarikat-ı Salâhiyye Cemiyeti olduğu ve Doğu'daki isyan hareketleriyle ilişkili bulunduğu kararına varılmıştır¹⁶.

Olaya Ankara İstiklâl Mahkemesi elkoymuş ve geniş çapta tutuklamalar başlamıştır.

Tutuklananlar arasında üç ünlü isim dikkatleri çekmiştir: Tarihçi Ahmet Refik Bey, Aksekili Ahmet Hamdi Efendi ve İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey.

14) Reis Ali Bey'in demecinden (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1925). Ayrıca hüküm metninden (Cumhuriyet, aynı sayı). Yine Ali Nakil Efendinin ifadesinden (Cumhuriyet, 7 Temmuz 1925).

15) Ali Nakil'in ifadesinden (Cumhuriyet, aynı sayı).

16) Özellikle savcının "iddianamesinde" bu durum üzerinde durulmuştur (Cumhuriyet, 9 Ağustos 1925).

Ünlü Tarihçi Ahmet Refik (Altınay) Bey, savunmasında Cemiyet'le ilişkisini kesinlikle reddetmiş, Kiraz Hamdi Paşa'nın kendisine kurucu üyelik önerdiğini, fakat bu isteği yüzgeri ettiğini belirtmiştir. Cemiyet "mücadele-i milliye aleyhinde olduğu için girmediyini" duygusal bir konuşma ile açıklamıştır ve beraat etmiştir¹⁷.

Tanınmış İslâm Hukuku uzmanı Aksekili Ahmet Hamdi Hoca da Cemiyet'ten habersiz olduğunu söylemiş, beraat etmiştir¹⁸.

Ünlü Hukukçu ve İstanbul Barosu Başkanı Lutfi Fikri Bey'in yargılanması çok ilginç olayların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu onun İstiklâl Mahkemesince ikinci yargılanması olmuştur. Bu sefer kendisinden Meşrutiyetteki siyasal yaşamının hesabı sorulmuştur¹⁹. Kendi deyimiyle "ancak polis marifetiyle güneş yüzü gören" hatıra defterindeki ve özel mektuplarındaki fikirler ve olaylar kamu

17) Reis Ali Bey, Cemiyet'in millî mücadele aleyhinde kurulmuş bir teşkilât olduğunu söyleyince, Ahmet Refik Beyin cevabı : "...şüphesiz efendim, öyle gördüm ve çekildim... Darülfununda ve mekteplerde gençlere yenilik telkin ettim. Eğer bu gibi cemiyetlere intisabım varsa, beni derhal aşmalısınız" (Cumhuriyet, 13 Temmuz 1925, s. 2). Savcının iddianamesinden : "...Müverrih (tarihçi) Ahmet Refik Bey ise, Tarikatı Salâhiyye'nin kurucuları arasında ismi vardır. Tarikatı Salâhiyye'nin maksat ve gayesi malûmdur. Müverrih Ahmet Refik Bey, şimdiye kadarki yayınlarıyla hânedan ve saltanat ve saltanatların yapmış oldukları fenalıkları bütün memlekete, bütün gençliğe ve kamuoyuna yayınlayan büyük bir simadır. Binaenaleyh bunlarla hiçbir zaman işbirliğine gireceğime ihtimal vermediğimden Ahmet Refik Bey hakkında bir diyeceğim yoktur" (Cumhuriyet, 11 Ağustos 1925, s. 2). Ahmet Refik Bey, beraat etmiştir. Ayrıca bkz. Muzaffer Gökman : Tarihî Sevriden Adam, Ahmet Refik Altınay, s. 124-126.

18) Savcının beraat isteği üzerine, reis, Hamdi Efendi'ye şu sözleri söylemiştir : "Mahkeme kurulu, memleketin sizden yararlanacağına inanıyor. Şu şartla ki, inkılâbın bugünkü esaslarına en ufak bir uygunsuzluk yapmamalısınız. Durumunuz ve gençliğiniz hakkından, bilhassa tevhidî tedrisat (öğretim birliği) kanununun kabulünden sonra daha vatani hizmetlerde bulunabilirdiniz ve bulunabilirsiniz. Bu bakımdan beraatinize karar verildi" (Cumhuriyet, 19 Temmuz 1925, s. 2).

19) Lutfi Fikri Bey'in ilk duruşması 25 Temmuz 1925 celsesinde başlamıştır. Bu celsenin ayrıntıları Cumhuriyet'in 1 Ağustos 1925 tarihli sayısında verilmiştir.

oyunda sergilenmiş, gazetelerde yayınlanmıştır²⁰. Tarikat-ı Sâlâhiyye ile ilişkisi olmadığı saptanmıştır. Mahkeme Lutfi Fikri Bey'in "hak ve hakikat ve memleketin istikbal ve selâmeti nokta-i nazarından vaziyetini tespit etmek" istemiştir²¹. Sonunda, kendisinin "Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın" aracılığı ile beraatine karar vermiş, fakat "mânen mahkûm" edildiğini gazeteler yazmışlardır²².

20) 26 Temmuz tarihli duruşmada okunmuş olan ağabeyi Münci Beyin mektubu ve hatıra defterindeki sayfalar tam metin olarak Cümhuriyet'in 30 Temmuz 1925 tarihli sayısında (s. 4) yayımlanmıştır.

21) Mahkeme heyeti ile Lutfi Fikri Beyin diyalogundan bir tablo :
 "Reis — Bütün kanaatlerinizi tespit etmişizdir... Bugünkü durumu vücade getiren unsurları ve etkenleri fena zihniyetle öldürmek istiyorsunuz. Bunu ispat edebilmek için zihniyetinizi gösteren hatıratınıza geliyoruz. Gerçi 1339 da (1923) yazmışsınız. Fakat memleket kurtulduğu zaman dahi Lutfi Fikri'nin memleket hakkındaki düşüncelerini millet bilsin.

Lutfi Fikri Bey — ...Buyurduğunuz hatıraların mânevî mesuliyetini kabule hazırım, çünkü yazmışımdır. Bunlar benim eserlerimdir. Fakat şu elinizdeki hatıralar üç defa polis marifeti ile güneş görmüştür. Bu benim harimi dimağımdır (kafamın içidir). Bu benim kafamdır. Yani kafamdaki fikirlerle o sayfalara geçmiş sözler arasında hiç fark yoktur.

Reis — Okuyalım da millet görsün ve hakikatı anlasın.

Lutfi Fikri Bey — Hay hay efendim. Arzu buyurursanız millet de görsün ,öğrensün.

Reis — Biz sizi aynı zamanda mânevî mahkeme karşısında bulunduruyoruz.

Lutfi Fikri Bey — Hazırım efendim (Cumhuriyet, 1 Ağustos 1925).

22) Karar metninde Lutfi Fikri Bey'e ilişkin satırlar : "...Lutfi Fikri Beyin fesat tarikatı ve Tarikatı Sâlâhiyye ile alâka ve münasebebi kanıtlanmamış olup, evinin araştırılmasında elde edilen evrak ve yazılı belgeler gerçek hakkında ayrıca kovuşturmayı gerektiriyorsa da, sözü edilen belgeler ve yazılarda özellikle kişiliği sözkonusu edilen Reisicumhur hazretleri, mahkememize gönderdikleri özel tezkereyle bu alandaki kişisel haklarından tamamen vazgeçtiklerini bildirmekte olduklarından mümaileyhin (L. Fikri Beyin) beraatine..." (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1925, s. 2); aynı sayıda, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın mahkemeye gönderdiği mektup metni vardır.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, sorunların aydınlatılması amacıyla Marsilya, Bükreş, Halep ve Kıbrıs'a memurlar göndererek "istinabe suretiyle" ifadeler aldirmiştir.

III

CEMİYETİN SONU

Tarikat-ı Salâhiyye hareketi, Cumhuriyet rejimi ve "Şarktaki İsyan" ortamı içinde, Mütareke kinleriyle yüklü bir yeraltı girişiminin temsilcisi olmuştur. İstanbul'da bu eylemci grup, cemiyetin ideolojisine oranla, çok küçük kalmıştır.

Bir yanda Şark İstiklâl Mahkemesi gazetecileri yargılamaktayken, Ankara İstiklâl Mahkemesi de Tarikat-ı Salâhiyecilere çeşitli cezalar vermiştir: 11 idam ve çeşitli ağır hapis cezaları. Beraat edenlerin sayısı da azımsanamaz²³. Cemiyet mensupları ayrıca yabancı istihbarat örgütleriyle işbirliği yapmaktan da suçlanmışlardır. Bir bakıma Vahidettin, Hürriyet ve İtilâf ve aynı çizgideki kişi ve örgütler yargılanmışlardır.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, İzmir Suikastiyle, yeni dâvâlara da bakacaktır ve bu sefer İttihat ve Terakki "erkânının" suçlu yönlerini belirtme yöntemini sürdürecektir. Ve onları da mahkum edecektir.

Kendisini oluşturan İlay-ı Vatan Cemiyeti'nin yeraltı uzantısı olarak Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti'nin tarihsel macerası böylece son bulmuştur. Cumhuriyet rejimi bu temele dayalı muhalefet türleri ve olaylarıyla daha sonra da karşılaşacaktır.

23) Bu isimler için bk. Cumhuriyet, 18 Ağustos 1925.